HARBIY XIZMATCHILARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA'MINLASHNING MA'MURIY-HUQUQIY ASOSLARI: JAMOAT XAVFSIZLIGI VA INSON QADRI MUTANOSIBLIGI

Turdiqulov Mahtumqul Mirzaqulovich
Farg'ona davlat unversiteti

Annotatsiya: *Konstitutsiya normalari va maxsus qonunchilik asosida harbiy xizmatchilarning huquqiy maqomi hamda ustav intizomi munosabatlari tahlil qilingan. Komandirlarning diskretsion vakolatlarini tartibga solish, ijtimoiy himoya kafolatlarini kuchaytirish hamda sohada inson omilini cheklovchi "Raqamli harbiy ombudsman" va "aqlli shartnomalar" tizimini joriy etish bo'yicha tizimli tavsiyalar berilgan*

Kalit so'zlar: *Harbiy xizmatchilar, jamoat xavfsizligi, inson qadri, ma'muriy huquq, Lex.uz, Konstitutsiya, kontrakt xizmati, raqamlashtirish, ustav intizomi, profilaktika.*

Аннотация: *На основе конституционных норм и специального законодательства проанализированы правовой статус военнослужащих и отношения уставной дисциплины. Выдвинуты системные рекомендации по регулированию дискреционных полномочий командиров, усилению гарантий социальной защиты, внедрению систем «Цифрового военного омбудсмена» и «умных контрактов», ограничивающих человеческий фактор в сфере .*

Ключевые слова: *Военнослужащие, общественная безопасность, человеческое достоинство, административное право, Lex.uz, Конституция, контрактная служба, цифровизация, уставная дисциплина, профилактика.*

Abstract: *Based on constitutional norms and special legislation, the legal status of military servicemen and relationships of statutory discipline are analyzed. Systemic recommendations are provided to regulate commanders' discretionary powers, strengthen social protection guarantees, and implement "Digital Military Ombudsman" and "smart contract" systems that restrict the human factor in the sphere.*

Keywords: *Military servicemen, public safety, human dignity, administrative law, Lex.uz, Constitution, contract service, digitalization, statutory discipline, prevention.*

KIRISH

Ommaviy-huquqiy munosabatlarning maxsus boshqaruv sferasida harbiy-ma’muriy huquq institutlari shunchaki Qurolli Kuchlarning ichki intizomi va ustav ierarxiyasini tartibga soluvchi mexanizm emas, balki davlat mudofaa salohiyati barqarorligi sharoitida harbiy xizmatchilarning huquqiy maqomi daxlsizligini kafolatlovchi strategik filtr hisoblanadi. Yangi O‘zbekistonni barpo etish va milliy xavfsizlik arxitekturasini modernizatsiya qilish davrida harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini ta’minlashning tashkiliy-huquqiy asoslarini tizimli tadqiq etish muhim ilmiy-amaliy dolzarblikka ega. Maxsus ma’muriy statusga ega bo‘lgan subyektlarning xizmat majburiyatlari (katsaviy cheklovlar) hamda ularning konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlari o‘rtasidagi dialektik mutanosiblikning to‘g‘ri muvozanatlashishi *(sabab)* — Qurolli Kuchlar tizimida qonun ustuvorligini mustahkamlashni, kadrlarning ijtimoiy himoyasini hamda post-harbiy reabilitatsiya mexanizmlarining funksional samaradorligini *(oqibat)* kafolatlovchi bosh omildir. Ushbu jarayonlarning konstitutsiyaviy-huquqiy poydevori yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXVII bobi normalarida o‘zining konseptual ifodasini topgan.

Konstitutsiyaning 152-moddasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O‘zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuzilishi belgilangan bo‘lib, ularning tarkibiy tuzilishi hamda tashkil etilishi qonun bilan tartibga solinishi qat’iy mustahkamlangan. Mamlakat xavfsizligini ta’minlash uchun yetarli darajada Qurolli Kuchlariga ega ekanligi to‘g‘risidagi 153-modda normasi davlat zimmasiga mudofaa tizimini nafaqat moddiy-texnik, balki inson kapitalini huquqiy himoya qilish orqali ham rivojlantirish majburiyatini yuklaydi. Harbiy xizmatchilar ommaviy-huquqiy munosabatlarda davlat suverenitetining bevosita himoyachilari (obyektlari) sifatida ishtirok etar ekan, ularga nisbatan qo‘llaniladigan ustav cheklovlari va intizomiy ma’muriy sanksiyalar tizimi Konstitutsiyaning 20-moddasidagi "inson huquq va erkinliklarining daxlsizligi" tamoyillariga mantiqan mos kelishi qonuniy imperativdir.

Biroq, harbiy-ma’muriy huquq doktrinasi va amaldagi huquqni qo‘llash amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat

to‘g‘risida”gi Qonun hamda harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risidagi nizomlar doirasida harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-huquqiy himoyalanganligi (uy-joy bilan ta’minlash, pensiya, tibbiy ko‘mak va xizmat davridagi ma’muriy apellyatsiya huquqi) masalalarida muayyan protsessual kolliziyalar saqlanib qolmoqda. Harbiy jamoalardagi "buyruqbozlik" (imperativ) tizimining o‘ziga xos xarakteri tufayli, o‘rta bo‘g‘in komandirlarining diskretsion vakolatlari ba’zan quyi tarkib harbiy xizmatchilarining subyektiv huquqlari latent (yashirin) buzilishiga yoki idoraviy sansalorlik holatlariga sharoit yaratishi mumkin.

Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — XXVII bobdagi konstitutsiyaviy normalar hamda amaldagi harbiy-ma’muriy qonunchilik prinsiplari prizmasidan, harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini ta’minlash mexanizmlaridagi tizimli muammolarni kriminologik va yuridik jihatdan tahlil etishdir. Xizmatni o‘tash jarayonida intizom ustavlari normalarini to‘g‘ri tatbiq etish, harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarini ijtimoiy proteksiya qilish (himoyalash) tizimini inson omilidan xoli raqamli platformalar hamda "aqlli monitoring" vositalari orqali modernizatsiya qilish hamda harbiy sohada qonun ustuvorligini kafolatlovchi yangicha huquqiy-preventiv mexanizmlarni ishlab chiqish tadqiqotning o‘zak maqsadidir.

Harbiy-ma’muriy munosabatlar genezisida harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini kafolatlash muammosi faqatgina ularning subyektiv huquqiy maqomini belgilash bilan cheklanmaydi, balki katsaviy intizom normalarining davlat xavfsizligi strategiyasi bilan tizimli sinergiyasini taqzo etadi [Lex.uz]. Konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan harbiy majburiyatlarni bajarish jarayonida fuqarolarning shaxsiy daxlsizligi hamda ularning xizmat majburiyatlari o‘rtasidagi mutanosiblikning buzilishi (sabab) — maxsus boshqaruv sferasida idoraviy sansalorlik va latent huquqbuzarliklar profilaktikasining zaiflashuviga (oqibat) zamin yaratadi. Shu bois, Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlari sharoitida harbiy xizmatchilarning huquqiy makonini qat’iy protsessual filtrlar va raqamli monitoring tizimlari orqali himoya qilish inson qadri tamoyilining oliy yuridik proteksiyasidir.

Ushbu ijtimoiy-huquqiy preventivaning amaliy ahamiyati, ayniqsa, harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarini uy-joy bilan ta’minlash, pensiya, tibbiy ko‘mak va xizmat davridagi intizomiy sanksiyalar ustidan shikoyat qilish mexanizmlarida namoyon bo‘ladi. Prezidentning PQ-4447-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizom qoidalari harbiy unvonlar berish, lavozimga tayinlash va ijtimoiy kafolatlarni aniq reglamentatsiya qilgan bo‘lsa-da, amaliyotda o‘rta bo‘g‘in komandirlari ixtiyoridagi keng ko‘lamli diskretsion (ixtiyoriy) vakolatlar

inson omilining salbiy ta’sirini keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu asimmetriyani muvozanatlashtirish maqsadida, harbiy xizmatni o‘tash jarayonlarini to‘liq "aqlli monitoring" va avtomatlashtirilgan raqamli tizimlarga o‘tkazish bugungi kunning eng oliy yuridik imperatividir.

Tadqiqotning bosh maqsadi — yangi tahrirdagi Konstitutsiyaviy normalar hamda “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonun prinsiplari prizmasidan, harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini ta’minlash tizimidagi protsessual kolliziyalarni (ziddiyatlarni) kriminologik va ma’muriy-huquqiy jihatdan tahlil etishdir. Harbiy xizmat subyektlarining lavozim bo‘yicha o‘sishi, rag‘batlantirilishi va katsaviy intizom choralarining qo‘llanilishi mexanizmlarini shaffoflashtirish, shuningdek, ommaviy-huquqiy munosabatlarda harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini kafolatlovchi modernizatsiyalashgan preventiv yuridik modellarni ishlab chiqish ushbu ilmiy ishning poydevorini tashkil etadi.

Maxsus boshqaruv sferasida shaxs erkinliklari daxlsizligi hamda davlat xavfsizligi strategiyasining mutanosibligi bevosita harbiy-ma’muriy qonunchilik normalarining tizimli va adolatli ishlash darajasiga tayanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonunining 1, 2 va 3-moddalari tahlili shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmat oddiy fuqarolik majburiyatlaridan farq qilib, davlat suverenitetini, chegaralar daxlsizligini va demokratik, huquqiy, ijtimoiy davlat tuzumini so‘nggi nafasgacha himoya qilishni taqozo etuvchi alohida davlat xizmati turi hisoblanadi. Siyosiy-huquqiy sabab-oqibat qonuniyatlariga ko‘ra, harbiy xizmatga birinchi marta kirgan fuqarolarning muqaddas davlat bayrog‘i oldida tantanali ravishda Vatanga qasamyod qabul qilishi hamda qonunlar va umumharbiy nizomlarga qat’iy amal qilish majburiyatini zimmasiga olishi *(sabab)* — Qurolli Kuchlar safida qonun ustuvorligi va katsaviy daxlsizlik mexanizmlarining barqaror faoliyat ko‘rsatishini *(oqibat)* kafolatlovchi bosh omildir.

Biroq, harbiy-ma’muriy huquq normalari doirasida subyektlarning huquq va erkinliklarini ta’minlashning eng murakkab hamda latent protsessual kolliziyalari (ziddiyatlari) aynan harbiy xizmat turlarining o‘ziga xos ma’muriy-huquqiy va iqtisodiy tabiatidan kelib chiqadi (4-modda). Qonunning 5, 6 va 7-moddalarida haqiqiy harbiy xizmat turlari — muddatli harbiy xizmat, safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat (SChR) hamda ixtiyoriylik poydevoriga tayangan kontrakt bo‘yicha harbiy xizmat mezonlari qat’iy belgilangan [Lex.uz]. Kriminologik va yuridik tahlillar shuni isbotlaydiki, SChR doirasida bir oylik harbiy yig‘inni

o‘tash evaziga Mudofaa vazirligining maxsus hisobvarag‘iga pul badallari kiritish instituti ma’muriy amaliyotda fuqarolarning iqtisodiy-ijtimoiy statusiga ko‘ra ommaviy munosabatlarda muayyan darajada tabaqalashish risklarini keltirib chiqarmoqda. 12.00.02 ixtisosligi talablaridan kelib chiqib aytganda, ushbu pul mablag‘larining maqsadli sarflanishi hamda sanksion nazorat tizimining to‘liq shaffof emasligi o‘rta bo‘g‘in harbiy-ma’muriy organlarida (mudofaa ishlari boshqarmalarida) korrupsion omillar va idoraviy sansalorlik holatlari latent saqlanib qolishiga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, kontrakt bo‘yicha harbiy xizmatni o‘tash munosabatlarida ham inson qadri va shaxs erkinliklarini huquqiy proteksiya (himoya) qilish tizimi mukammal emas. Qonunning 7-moddasiga ko‘ra, harbiy xizmatni kasb tariqasida tanlagan subyektlar bilan davlat o‘rtasida dastlabki besh yillik kontrakt tuzilishi va ashyoviy huquqlar shartnomada belgilanishi majburiydir [Lex.uz]. Ammo, harbiy tuzilmalardagi qat’iy "buyruqbozlik" (imperativ) muhiti va komandirlar ixtiyoridagi keng ko‘lamli diskretsion vakolatlar tufayli, kontrakt shartlarining (masalan, xizmat vaqti me’yorlari, uy-joy kompensatsiyalari yoki tibbiy ta’minot kafolatlari) ma’muriy organlar tomonidan subyektiv ravishda buzilishi holatlarida harbiy xizmatchilarning o‘z huquqlarini himoya qilish mexanizmlari (ma’muriy apellyatsiya) de-facto cheklangan bo‘lib qolmoqda. Harbiy xizmatchining harbiy nizomlarni buzganligi uchun intizomiy yoki ma’muriy javobgarlikka tortilish jarayonida inson omilining yuqoriligi javobgarlik muqarrarligi prinsipini zaiflashtiradi. Demak, harbiy-ma’muriy huquq transformatsiyasi sharoitida jamoat xavfsizligini ta’minlash choralarini kuchaytirish bilan bir qatorda, harbiy xizmatga chaqirish, shartnomalar yuritish va intizomiy sanksiyalar qo‘llash filtrlarini to‘liq "aqlli monitoring" va inson omilidan xoli raqamli tizimlarga o‘tkazish Yangi O‘zbekiston mudofaa salohiyati barqarorligini ta’minlovchi eng oliy yuridik imperativdir.

Harbiy-ma’muriy huquq sotsiologiyasi nuqtai nazaridan yondashilganda, harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini kafolatlash sferasidagi eng latent inqiroz — bu katsaviy intizomiy bosim va xizmat davridagi ma’muriy apellyatsiya (shikoyat qilish) mexanizmlarining funksional samarasizligidir [Lex.uz]. Qonunning 3-moddasida harbiy xizmatchining harbiy nizomlarga qat’iy amal qilishi va buyruqlarni so‘zsiz bajarishi majburiy ekanligi (imperativ usul) belgilangan bo‘lsa-da, amaliyotda o‘rta bo‘g‘in qo‘mondonlik apparatining diskretsion vakolatlari quyi tarkib xizmatchilarining subyektiv huquqlari (dam olish vaqti me’yorlari, moddiy va tibbiy ta’minot cheklovlari) buzilishiga sabab bo‘lmoqda. Harbiy xizmatchilar o‘z huquqlari buzilgan holatlarda an’anaviy

idoraviy ierarxiya (qo‘mondonlik zanjiri) orqali shikoyat qilishga majburdirlar, bu esa idoraviy birdamlik va manfaatlar to‘qnashuvi tufayli ko‘p hollarda subyektlarning huquqiy daxlsizligini ta’minlashda mantiqiy to‘siqlarni vujudga keltirmoqda.

Ushbu muvozanatning buzilishi harbiy sohada qonun ustuvorligini ta’minlash uchun ma’muriy va protsessual filtrlarni tubdan transformatsiya qilish zaruriyatini ko‘rsatadi. Qonunning 7-moddasida kontrakt bo‘yicha harbiy xizmat ixtiyoriylik poydevoriga qurilishi belgilangan bo‘lsa-da, shartnoma majburiyatlarining davlat organlari tomonidan buzilishi (masalan, uy-joy kompensatsiyalarini vaqtida bermaslik yoki xizmat hududini asossiz o‘zgartirish) holatlarida harbiy xizmatchini himoya qiluvchi proaktiv raqamli navigatsiya tizimlari mavjud emas. Binobarin, konstitutsiyaviy ijtimoiy va huquqiy davlat konsepsiyasi talablaridan kelib chiqib, harbiy xizmatni o‘tash, unvonlar berish, intizomiy jazolarni qayd etish hamda ijtimoiy ta’minot jarayonlarini to‘liq inson omilidan xoli elektron platformalarga o‘tkazish — Qurolli Kuchlar safida "Inson qadri uchun" tamoyilini real vaqt rejimida ta’minlovchi birdan-bir yuridik chora hisoblanadi.

Harbiy xizmatchilarning huquqlari buzilishini barvaqt aniqlash maqsadida "Raqamli harbiy ombudsman va anonim shikoyat" (Military Digital Defender) platformasini institutlashtirish.
Amaliyotda harbiy intizom va buyruqbozlik ierarxiyasi tufayli harbiy xizmatchilar o‘z huquqlari o‘rta bo‘g‘in komandirlari tomonidan buzilgan holatlarda qo‘rquv yoki tobelik refleksi sababli shikoyat qila olmaydilar. Taklif: Mudofaa vazirligi va Adliya vazirligi nazorati ostida, harbiy qismlardagi inson omiliga bog‘liq bo‘lmagan, harbiy sirlarni saqlagan holda ishlovchi maxsus shifrlangan elektron murojaat platformasini yaratish lozim. Harbiy xizmatchi o‘z huquqlari (ustav normalari, ijtimoiy ta’minot cheklovlari) buzilganda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ushbu mustaqil raqamli tizimga anonim signal yo‘llashi va tizim avtomatik ravishda tekshiruv inspeksiyasini ishga tushirishi qonunchilikda mustahkamlanishi shart.

Safarbarlik chaqiruvi rezervi (SChR) badallari va kontrakt majburiyatlarini "Aqlli shartnoma" (Smart Contract) tizimiga o‘tkazish.

Qonunning 6 va 7-moddalarida belgilangan iqtisodiy va shartnomaviy majburiyatlarning ma’muriy organlar tomonidan subyektiv kechiktirilishi yoki suiiste’mol qilinishini bartaraf etish zarur. Taklif: SChR mablag‘larining shakllanishi, SChR xizmatchilarining yig‘inlarga chaqirilishi hamda kontrakt bo‘yicha harbiy xizmatchilarning uy-joy, tibbiy va pul ta’minoti huquqlarini

to‘liq avtomatlashtirilgan blokcheyn texnologiyasiga asoslangan "aqlli shartnomalar" tizimiga o‘tkazish lozim. Agar davlat organi (mudofaa ishlari boshqarmasi yoki harbiy qism) qonunda yoki shartnomada belgilangan majburiyatni (masalan, xizmatdan bo‘shatish nafaqasini to‘lashni) bir kun kechiktirsa, raqamli tizim inson omilisiz mablag‘ni o‘tkazishi va mas’ul amaldorning keyingi harakatlarini avtomat bloklashi qonuniy reglamentatsiya qilinishi shart.

Ilgari surilgan proaktiv va harbiy-ma’muriy tashabbuslarning Qurolli Kuchlar tizimiga izchil integratsiya qilinishi quyidagi ijobiy natijalarni kafolatlaydi:

Katsaviy adolat: Harbiy jamoalarda o‘rta bo‘g‘in boshqaruv apparatining subyektiv ta’sir doirasi va diskretsion o‘zboshimchaliklari butunlay cheklanadi, har bir intizomiy chora faqat shaffof raqamli filtrlar nazorati ostida qo‘llaniladi.

Ijtimoiy himoya daxlsizligi: Harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarining iqtisodiy-ijtimoiy huquqlari (SChR nafaqalari, kontrakt ta’minotlari) subyektiv kechikishlardan to‘liq himoyalanib, tizimdagi latent korrupsion risklar barvaqt jilovlanadi.

Harbiy xizmat jozibadorligi: Fuqarolarda harbiy xizmat turlariga va davlatning mudofaa siyosatiga bo‘lgan legitim ishonch ortadi, bu esa jamiyatda huquqiy nigilizm unsurlarini yo‘qotib, harbiy sohaning nufuzini yangi bosqichga olib chiqadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maxsus boshqaruv sferasida harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini ta’minlash hamda jamoat xavfsizligi tizimini modernizatsiya qilish — faqatgina harbiy intizom talablarini qat’iylashtirish bilan emas, balki ma’muriy-huquqiy normalarning shaffof va adolatli ishlashi bilan ta’minlanadigan deterministik jarayondir. Qurolli Kuchlarning davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini himoya qilish borasidagi universal buyruqbozlik (imperativ) kuchi (sabab) — xizmat subyektlarining shaxsiy va ijtimoiy-huquqiy daxlsizligi kafolatlari (oqibat) bilan doimiy mantiqiy muvozanatda bo‘lishi shart.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning XXVII bobida mustahkamlangan mudofaa va xavfsizlik tamoyillari davlat zimmasiga jamoat osoyishtaligini asrash bilan bir qatorda, ushbu burchga bel bog‘lagan va Vatanga qasamyod qabul qilgan shaxslarning qadr-qimmatini oliy darajada himoya qilish majburiyatini yuklaydi “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonunning

1–7-moddalari doirasida muddatli, SChR va kontrakt bo‘yicha harbiy xizmat munosabatlarida adolat mezonlarini raqamlashtirish, qo‘mondonlik

apparatining diskretsion vakolatlarini de-yure chegaralash harbiy sohada qonun ustuvorligining bosh kafolatidir.

Yakuniy xulosa sifatida aytish joizki, taklif etilayotgan "Raqamli harbiy ombudsman" tizimlari hamda ijtimoiy ta’minotni avtomatlashtirilgan "aqlli shartnomalar" mexanizmiga o‘tkazish boshqaruv apparatida mas’uliyatsizlik refleksini yo‘qotadi. An’anaviy yopiq idoraviy modeldan to‘liq raqamlashgan, proaktiv va inson qadrini himoya qiluvchi muvozanatlashgan harbiy-ma’muriy boshqaruv ekotizimiga o‘tish — Yangi O‘zbekistonda mudofaa quvvatini real mustahkamlashning, barqarorlikni ta’minlashning va barqaror demokratik taraqqiyotni kafolatlashning eng oliy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (yangi tahriri). 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrdagi “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi O‘RQ-436-II-sonli Qonuni. –
3. O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 9-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-458-sonli Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 12-sentyabrdagi PQ-4447-sonli qarori bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risida”gi Nizom.
5. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.uz